

A SZIBÉRIAI PETŐFI-MÍTOSZ ÉS A TUDOMÁNYOS KUTATÁS

HERMANN RÓBERT

VITTEK VAGY NEM VITTEK? AZ 1849. ÉVI ERDÉLYI HADJÁRAT HADIFOGLYAINAK SORSA*

Did They Take or Did They Not? POWs of the Transylvanian Campaign in 1849

The paper seeks the answer to the question if there is any evidence at all that the Russian Army transported Hungarian POWs to Russian territory with the consent of the Austrian party or by outwitting the Austrians in summer 1849.

The first chapter gives an overview of the handling of POWs in 1848–1849. The last time Hungary had seen a great number of POWs was during the Napoleonic Wars. Then in autumn 1848 many POWs – mainly Croats – were captured by Hungarians. Some of them were set free, the others were used to do different public works. The Austrians were a lot less gentle with the POWs. Former Imperial–Royal officers were court-martialed, and sentenced to imprisonment in a fortress and degradation. The men were examined: those found fit were enlisted to the Imperial–Royal Army, the others were released home.

On 14 May 1849 the Austrian government decided to ask permission from Russian Czar Nicholas I to guard the most dangerous Hungarian ‘rebels’ who will be captured in the future by Austrian guards in the Asian areas of Russia. Although Franz Joseph I agreed to this demand, the request was not put in the final agreement signed in Warsaw on 10 June 1849. It is only the last article of the agreement that speaks about the POW situation, saying, ‘If any subject of the two allied powers is found among the captured rebels, they are mutually transferred to the other party. The same procedure is to be followed with deserters.’

This wording is clear, and to our knowledge the two great powers kept this agreement. Namely, the POWs from the Polish areas under Russian occupation, mainly members of the Polish Legion, were handed over by the Austrians to the Russians; and the Russians handed over the formally Austrian subject Hungarian POWs to the Austrians.

The last chapter of the paper explores the route of the Hungarian POWs transported from Transylvania in mid-August 1849, using the survived diplomatic- and army-reports. In mid-August the Russians actually took about two thousand POWs to Wallachia, planning to transport them through Moldova to the Austrian-ruled Bukovina. The authorities in Bukovina were prepared to receive them but following the end of the operations the POWs were transported back to Transylvania. This means that we have no data about a single Hungarian POW who was transported by the Russians to Russian territory in summer 1849.

Keywords: campaign of the Russian Army in 1849, Hungarian POWs, Polish Legion, Jan Szydłowski, Czar Nicholas I, Franz Joseph I

* Az alábbi három tanulmány a Petőfi Irodalmi Múzeumban 2015. május 7-én rendezett, „Hol sírjaink domborolnak.” Megismerhető adatok Petőfi eltűnéséről című műhelykonferencián tartott előadáson alapul.

Amióta az 1980-as években a hazai tömegkommunikációban ismét fölröppent a hír: Petőfi nem esett el az 1849. július 31-i segesvár-fehéregyházai ütközetben, hanem az oroszok fogolyként magukkal hurcolták, s Szibériában élte le hátralévő napjait, a történészek időnként már-már reménytelennek tűnő küzdelmet folytatnak ez ellen a rémtörténet ellen.¹

Hiába derült ki, hogy a Barguzinba kutatóexpedíciót szervezők nem mondtak igazat, amikor azt állították, hogy dokumentumok sora bizonyítja, miszerint az oroszok 1849-ben magyar hadifoglyokat vittek volna el magukkal Oroszországba; hiába nem került elő azóta egyetlen erre vonatkozó dokumentum sem: a legenda tartja magát. Egyre képtelenebb és képtelenebb magyarázatok születnek annak érdekében, hogy a közvélemény végre elhiggye: ha senki más, de Petőfi Sándort biztosan magukkal vitték az oroszok.

Az alábbiakban áttekintjük az ezzel kapcsolatos „bizonyítékokat”, s válassz próbálunk adni arra a kérdésre, van-e egyáltalán bármi nyoma annak, hogy az oroszok – az osztrák fél beleegyezésével vagy kijátszásával – magyar hadifoglyokat hurcoltak ki orosz területre?

Amíg ugyanis nincs adatunk akár egyetlen kihurcolt magyarországi illetőségű hadifoglyról, addig teljesen értelmetlen Petőfit akár Szibériában, akár máshol keresgélni: nagyjából ugyanakkora valószínűséggel találhatjuk meg a földi maradványait Afrikában, Ausztráliában, az Antarktiszon vagy a dél-amerikai őserdőben is.

A hadifoglyok ügye 1848–1849-ben²

Magyarországon utoljára a napóleoni háborúk idején volt jelentős számú hadifogoly. 1848 őszén azonban nagy számban kerültek magyar kézre – főleg horvát – hadifoglyok. A Székesfehérvárnál, Nagykanizsánál, Ozoránál és a Muraköz visszafoglalásánál, illetve egyéb kisebb rajtaütések során ejtett foglyok teljes létszáma kb. 12-13 000 fő lehetett. Egy részüket, miután esküt tettek arra, hogy nem harcolnak Magyarország ellen, szabadon engedték. A többieket is vissza akarták indítani Szlavóniába, ám az Országos Honvédelmi Bizottmány olyan tudósításokat kapott, hogy a visszatérőket a hatóságok ismét besorozták.³

Az információ helyes volt. Amikor Jellačić megtudta, hogy a megegyezés értelmében Karl Roth vezérőrnagy október 7-én Ozoránál lefegyverzett csapatait úgy bocsátották haza Szlavóniába, miszerint nem harcolnak többé a magyarok ellen, utasította helyettesét, Franz Dahlen altábornagyot, hogy a haza bocsátott alakulatokat a megfelelő felszereléssel ellátva, Laibachba vezényeljék. A zászlóaljak jövődő alkalmazásánál figyelni kell arra, írta, hogy a konvenció azon pontja, miszerint a magyarok ellen nem harcolnak, érvényben maradjon. A bán ugyanakkor két zászlóaljat Szlavóniában hagyott azzal a megjegyzéssel, hogy ezek saját területüket védik, s a magyar támadás esetére a konvenció nem terjed ki.⁴

¹ *Fekete Sándor: A szibériai mészely. Egy Petőfi-legenda feltámadása és újbóli elhantolása.* Budapest, 1990.; szerk. *Kovács László.* Nem Petőfi! Budapest, 1992.; *Kovács László: Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje.* (Irodalomtörténeti Könyvtár) Budapest, 2003.; *Uő: Petőfi Sándor fehéregyházi sírhelyének legújabb meghatározásáról.* HK 124. (2011) 4. sz. 1118–1128. o.

² A kérdésnek nincs újabb magyar nyelvű összefoglaló irodalma. A korábbi irodalomból máig a legjobb: *Gyalóky Jenő: A világháború előtti korszakok.* In: *Hadifogoly magyarok története.* Szerk. *Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő és Zilahy Lajos.* Budapest, é. n. [1931.] I. k. 22–39. o.

³ A hadifoglyok ügyére lásd: *Urbán* 2010. 487–519. o.

⁴ KA AFA Karton 1885. 2. Reservekorps unter Nugent. 1848-10-163.; uo. Karton 1912. Kroatisch-slovenisches [sic!] Armeekorps unter Dahlen. 1848-10-161.

Mindezek miatt az Országos Honvédelmi Bizottmány a közrendű foglyokat a Tisza-szabályozási munkákhoz irányította.⁵ Ezek számát szaporították a cs. kir. 5. tüzérezred szolgálatmegtagadó tagjai. Őket a lőszergyártó üzemekben alkalmazták, de megbízhatóságukhoz sok kétség fért. 1849 tavaszán a nagyváradi lőszergyárban egy lőszerhamisítási ügy is kipattant (puskapor helyett homok került egy töltényszállítmányba), de a vizsgálat során a bűnösöket nem találták meg.⁶

A hadifogságból úgy lehetett a legegyszerűbben szabadulni, ha az illető fegyveres szolgálatra jelentkezett. Az ezt vállalók egy része – főleg a szabadságharc végén – viszszaeszközt a cs. kir. hadseregbe. A lengyel és olasz hadifoglyok főleg a külföldi légiókba jelentkeztek.

A hadifoglyok elhelyezése különösen 1849 telén jelentett problémát. Egy-egy faluba nem volt tanácsos túl sokat elhelyezni közülük, hiszen ha fellázadtak, rövid időn belül elérhették a cs. kir. hadsereg vonalait. Ezért január végén 884 horvát foglyot (népfelkelőket) szabadon engedtek és átküldtek a cs. kir. csapatok által megszállt területre. Hasonló biztonsági rendszabály volt az is, hogy a hadifogoly tiszteket és legénységet nem szállásolták el együtt. Ugyanakkor a foglyul ejtett tisztek a fogságuk helyéül kijelölt településen lényegében szabadon mozoghattak, tisztii ellátmányt kaptak, azaz, nemigen érezték a fogság nyomorúságait, még ha utóbb emlékirataikban az ellenkezőről is panaszkodtak.⁷

1849. június 26-án a minisztertanács a hadifoglyok ügyeit a belügyminisztériumra bízta.⁸ Az ügyek azonban ekkor már leszűkültek a hadifoglyok elszállítására. Ennek során, június 30-án a Debrecenből elszállítandó foglyokat a népfelkelők megtámadták; négyet agyonverték, 23 főt megsebesítettek (két fő később behalt sérüléseibe).⁹

Az 1848. december első felében megindult általános támadás során jellemzően a cs. kir. csapatok ejtettek foglyokat. December 14-én Arad felmentésénél 200, 16-án Nagyszombat elfoglalásánál közel 800, 28-án Bábolnánál 700, 30-án Móránál 2100-2200, január 4-én Kassánál 500, 21–22-én Széllakna és Selmecbánya mellett 500, február 2-án Lipótvár bevételénél 1300, 4-én Vizaknánál 1000, február 6-án Marosénynél 500, 14-én Eszék kapitulációjánál 4500 fő volt a számuk. A kisebb összecsapásokat ideszámítva, a december eleje és február közepe között fogságba kerültek száma meghaladta a 13 000 főt.

Az osztrák fél sokkal kevésbé volt kíméletes a hadifoglyokkal. A volt cs. kir. tiszteket haditörvényszék elé állították, várfogságra és rangfosztásra ítélték. 1849 telén a honvédtisztek egy részét is bebörtönözték Königrätzbe.¹⁰ A legénységet megvizsgálták: az

⁵ Urbán 2010. 513–505. o.

⁶ Rác Attila: Lőszerhamisítás a nagyváradi hadianyaggyárban 1849-ben. *Fons*, 1998. 1. sz. 91–106. o.

⁷ Urbán 2010. 509–517. o. Az emlékiratokra lásd Aufzeichnungen aus der Gefangenschaft 1849. Aus den hinterlassenen Papieren des weiland regierenden Grafen Alfred zu Erbach-Fürstenau. Als Manuscript gedruckt. Darmstadt, 1876.; *Eduard Freiherr Inkey von Pallin*: Meine Rückerinnerungen an den Feldzug 1848 und 1849. Wien 1858.; *Uő*: In ungarischer Kriegsgefangenschaft 1848/49. Wien, 1910.

⁸ Lásd erre Szemere Bertalan 1849. június 26-i és 28-i rendeleteit és átiratait, közi őket *Szemere Bertalan*: Politikai jellemrajzok. – Okmánytár. S. a. r. *Hermann Róbert* és *Pelyach István*. Budapest, 1990. 532–533., 537–539. o.

⁹ A vonatkozó iratanyagot ismerteti *Bóhm Jakob*: A Hadtörténelmi Levéltár őrizetében levő cs. kir. eredetű fondok az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc, illetőleg az abszolutizmus idejéből. HK 93. (1980) 2. sz. 277–278. o.

¹⁰ Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Oct. Hung. 433. A szabadság harc első hadi foglyai. 53 honvéd tiszt Königrätzben 1849.; *Ivánka Imre*: Négy havi szolgálatom a magyar hadseregben 1848 június végétől október végeig. Budapest, 1881. 46. o.; *Török Zsigmond*: Emlékek. Szabadka, 1882. 102–109. o.; *Molnár András*: Árvay Sándor emlékirata. Részletek egy negyvennyolcas honvédtiszt önéletrajzából. HK 102. (1989) 1. sz. 109. o.

alkalmasakat újoncként besorozták, s Itáliába vagy az örökös tartományokba küldték, a többieket hazaengedték. Kivételt képeztek az eszéki várórség tagjai: őket a kapitulációs szerződés értelmében – miután esküt tettek, hogy nem harcolnak a cs. kir. csapatok ellen – szabadon engedték.¹¹ (Egy részük ennek ellenére visszatért a honvédseregbe; illetve 1849 tavaszán és nyarán a magyar hatóságok ismét besorozták őket.¹²) De tudunk más, hasonló esetekről is.¹³

Szibéria, Kamcsatka

Az osztrák kormány 1849. május 14-én – immáron az orosz segítség biztos tudatában – tárgyalta meg a magyar „lázadás elfogott vezetőivel úgyszintén közelebbi és távolabbi résztvevőivel szemben foganatosítandó eljárást”. Alexander Bach belügyminiszter a halál-, a börtön- és pénzbüntetést, vagyonelkobzást, sőt, még az, egy Európán kívüli országba való elszállítást is javasolta, „minthogy a bűnösök nagy száma azok őrzését nehezé tenné”. Ezt a hadijog és a szükséges védelem állása is igazolná. Schwarzenberg úgy vélte, a bűnösök Amerikába szállítása sem nyújtana számára biztosítékot azok rövidesen történő visszatérése ellen, ezért az Észak-Ázsiába: Kamcsatkára vagy Szibériába történő szállítást tartotta egyedül megnyugtatónak. Bach és Krauss pénzügyminiszter ehhez a javaslatához hozzáfűzték, miszerint osztrák bűnösök orosz büntetőtelepekre szállítása sok szempontból „nem lenne aggályok nélküli”, s ezért – még ha az oroszok erre netán hajlandóak is lennének – jobb lenne Oroszországtól megfelelő területet kérni, hogy ekképp a magyar száműzöttek „osztrák területen és osztrák csapatok őrzete alatt tartózkodjanak ott”. Krauss pénzügyminiszter ugyanakkor kijelentette, hogy az osztrák kormány szelíd szellemének jobban megfelelné, ha a kevésbé büntetendő esetekben, ahol vagyonelkobzást nem lehet alkalmazni, felfüggesztett börtönbüntetést szabnának ki. A minisztertanács jegyzőkönyvét Schwarzenberg május 16-án terjesztette fel Ferenc Józsefnek, az pedig május 19-én jóváhagyta.¹⁴

Június 3-án a Magyarországra cs. kir. minisztériumi biztосként kiküldendő Karl Geringernek adandó utasítás kapcsán, amelyben szintén szerepelt a deportálási büntetés kiszabása, ismét szóba került a dolog. „Őfelsége [azaz I. Ferenc József] kegyeskedett rámutatni annak szükségességére, hogy meg kell keresni az erre alkalmas földterületet.”¹⁵

¹¹ A szerződést közli: Von der Revolution zur Reaktion. Quellen zur Militärgeschichte der ungarischen Revolution 1848–49. Bearbeitet von Róbert Hermann, Elisabeth Gmoser und Ferenc Lenkefi. Herausgegeben von Christoph Tepperberg und Jolán Szijj. Wien – Budapest, 2005. 217–221. o.

¹² KLÓM XV. 98. o. (Kossuth nyílt rendelete Mandl Mihály honvédszázadosnak, az Eszék feladásakor felbomlott honvédszázaljak újból való összeszedésére); *Andrássy Antal*: Noszlopy Gáspár 1820–1853. (Somogyi Almanach 43–44.) Kaposvár, 1987. 85. és 89. o.

¹³ A különböző típusokról a december 30-i móri ütközet hadifoglyainak sorsán keresztül áttekintést ad *Hermann Róbert*: A honvesztéstől a honmentésig. Perczel Mór téli hadjárata, 1848. december 14–1849. január 27. (48-as Könyvtár) Budapest, 2015. 215–219. o. Vö. még *Darnay (Dornay) Béla*: Szekovics Pál keszthelyi georgiconi hallgató és honvéd naplója 1848. május 16-tól–1849. december 9-ig. (Balatoni Múzeumi Füzetek 7.) Keszthely, 1948. In: *Uő*: Keszthely és az 1848-49-es szabadságharc. Keszthely, 1948. 7–13. o.

¹⁴ Közli: *Kletečka* 2002. 294–295. o. és *Andics* 1965. III. 234–235. o. Ismerteti *Berzeviczy Albert*: Az abszolútizmus kora Magyarországon. Budapest, 1922. I. k. 124. o.; *Károlyi Árpád*: Németújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai. Iratok) Budapest, 1932. I. k. 546. o.; *Andics* 1961. 146–147. o.; *Antonio Schmidt-Brentano*: Die Armee in Österreich. Militär, Staat und Gesellschaft 1848–1867. (Militärgeschichtliche Studien 20) Boppard am Rhein, 1975. 360. o.

¹⁵ *Kletečka* 2002. 356. o. és *Andics* 1965. III. 289–290. o.

Ugyanakkor nincs nyoma annak, hogy akár az orosz területre történő deportálás, akár az Észak-Ázsiában orosz felségterületté alakítandó büntetőtelep ötletét az orosz–osztrák tárgyalásokon hivatalosan felvetették volna.

Bach a május 14-i minisztertanácsi határozat alapján, június 28-án terjesztette elő közvetlenül az uralkodónak azt a proklamációt, amely a magyar felkelőkkel szembeni rögtönítélő és haditörvényszéki eljárások szabályairól intézkedett. A császár július 2-án vette tudomásul a szöveget, amely egy nappal korábban, Julius Haynau tábornok, a magyarországi és erdélyi cs. kir. hadsereg parancsnokának aláírásával, 1849. július 1-jei dátummal jelent meg. A kiáltvány értelmében gyakorlatilag mindenki, aki nem segítette a cs. kir. és orosz intervenciókat, vagy nem húzódott teljes passzivitásba, büntethető volt. A kiáltvány célja a lakosság elrettentése, a forradalom közizgazgatásának megbénítása volt, s Haynau és beosztott parancsnokai a továbbiakban ebben a szellemben cselekedtek.¹⁶

A fentebb idézett minisztertanácsi jegyzőkönyvek alapján született, *osztrák jóváhagyással, sőt, kérésre* végrehajtott szibériai deportálási verzió bizonyítékaul szolgálhatna Haynau kiáltványa is. Ennek 1.§ b. pontjában ugyanis a haditörvényszékek által hozható ítéletek között a deportáció (hazán kívüli helyekre szállítás) szerepel. Ezt egészíti ki a haditörvényszékek számára július 2-án kiadott utasítás 24. §-a, amely b. pont alatt a büntetések között sorolta fel a fogságba szállítást (deportáció).

A kérdés az, hogy a két dokumentumnak van-e bárminemű jelentősége a szibériai hadifoglyakérdéssel s általában, Petőfivel kapcsolatban? Véleményem szerint nincs. Az osztrák miniszterek ugyanis a császár távollétében és jelenlétében egyaránt „ötletelhetek” a magyar rebellek Szibériába vagy Kamcsatkára szállításáról, ám a szándék csak akkor válhatott valósággá, ha maga a cár is rábólintott, azaz, ha az osztrák felvetésből közös megegyezés lett.

Erre viszont nem került sor. Miután a bécsi Staatsarchivban az 1849-es osztrák Külügyminisztérium anyagában módomban állt átnézni az 1849-es orosz intervencióra vonatkozó jelentéseket, határozottan állíthatom: az iratokban nincs nyoma annak, hogy osztrák részről ez az igény felvetődött volna.¹⁷ De ha fel is vetődött – aminek, ismétlem, nincs nyoma –, a június 10-én Varsóban megkötött végleges egyezménybe *nem került bele*.

A 31 cikkelyből álló egyezménynek csupán az utolsó cikkelye foglalkozik a hadifoglyakérdéssel, s így szól: „Ha a foglyul ejtett lázadók között a két szövetséges hatalom alattvalói találhatnának, kölcsönösen kiadják őket egymásnak. Ugyanez történik a hadiszökevényekkel is.”¹⁸ (A korábbi szakirodalomban szereplő azon állítás, amely szerint Auszt-

¹⁶ Kletečka 2002. 295. o. 14. jz. A kiáltványt közli: Andics 1965. III. 319–321. o. és Katona é. n. 285–287. o.

¹⁷ HHStA, Wien. MA PA Russland. Karton 28-29. Russische Intervention in Ungarn. 1849.

¹⁸ Varsó, 1849. május 29. / június 10. Másolat. HHStA PA MA X. Russland. Karton 28. RIU 1849. I. Teil. No. 1. Rapporte de Mr. Buol. Ad 1849. június 15/27. Az egyezmény ennek az egy passzusnak a kivételével már 1849-ben nyomtatásban (belső terjesztésű nyomtatványként) megjelent. „Auszug aus der zwischen Oesterreich und Rußland in Betreff der Verpflegung der russischen Hilfstruppen auf österreichischen Gebiete abgeschlossene Convention. Unterzeichnet zu Warschau den 29. Mai / 10. Juni 1849.” H. és d. n. Egy példányát lásd uo. Karton 92. Konsulate. Generalkonsulat Warschau. – Ez megfelelt Miklós cár nézeteinek, lásd erre 1849. április 25-én Paszkevicshoz intézett levelét, közli *Alekszandr Petrovics Scserbatov*: Paszkevic Magyarországon. Ford. *Gerencsér Zsigmond*. S. a. r. *Katona Tamás*. (Bibliotheca Historica) Budapest, 1984. 268. o. Az „őnapár” szerinti május 24-i (azaz június 5-i) dátummal kivonatossan közöl egy félig-meddig fiktív szöveget *Pázmány Dénes*: Az orosz beavatkozás okai és története. In: Politikai Magyarország II. Szerk. *Szász József*. Magyarország története Ferenc császár korától 1910-ig. Budapest, 1913. 152. o.

ria valamennyi foglyul ejtett lengyel kiszolgáltatását megígérte Oroszországnak, nem állja meg a helyét.¹⁹⁾

Ez a megfogalmazás egyértelmű, s tudomásunk szerint a két nagyhatalom tartotta is magát ehhez. Azaz, az orosz megszállás alatti lengyel területekről származó hadifoglyokat, többnyire a lengyel légió tagjait, az osztrákok átadták az oroszoknak; az oroszok pedig a kezükre került s osztrák alattvalónak minősülő magyarországi foglyokat kiadták az osztrákoknak.²⁰ Ennek ékes bizonyítéka Stanisław Jan Szydłowski lengyel honvédszázados ügye, amelyet moszkvai kutatásai alapján Rosonczy Ildikó tárt fel.

Szydłowski nyugállományú cs. kir. századosként teljesített szolgálatot Brassó várában 1848–1849-ben. Amikor Bem csapatai elfoglalták a várost, a tábornok választás elé állította: vagy folytatja tovább – immár honvéd századosként – hivatalát, vagy hadifogoly lesz. Szydłowski az előbbi választotta. Amikor az oroszok 1849. június 22-én elfoglalták a várat, a százados is kihallgatták, aki azt vallotta, hogy Oroszország egyik nyugati kormányzóságából (azaz az egykori Lengyelország területéről) származik. Szydłowski nyilván attól tartott, hogy az oroszok átadják az osztrákoknak, s mint „esküszegő” cs. kir. tiszt semmi jóra nem számíthat egykori kenyéradótól; míg Oroszországban valahogy megúszhatja a dolgot. Az oroszok annak rendje és módja szerint ki is vitték Havasalföldre, majd onnan egészen Kijevig szállították. Útközben már kiderült számára, hogy orosz alattvalóként is valamilyen büntetőszázadba történő besorozás vár rá, ezért amikor 1849. augusztus 21-én az izmaili várban kihallgatták, azt vallotta, hogy Franciaországban született és osztrák alattvaló. Ennek ellenére továbbvitték egészen Kijevig, de Szydłowski nyilatkozata szöveget ütött a fejükbe. Végül Nesselrode külügyminiszter megkereste a szentpétervári osztrák követséget, és felvilágosítást kért Szydłowskiról. Az osztrák hatóságok utánanézték Szydłowski állításainak, s közölték, hogy valóban osztrák alattvaló, és kérték a kiadatását. Végül 1849. október 31-én adták át az osztrák hatóságoknak. Szydłowskit Nagyszébenben hadbíróóság elé állították, s 1850 júliusában hat, majd az ítéletet enyhítve, két év várfogságra ítélték. Fogságát Gyulafehérvárott töltötte le, s 1863-ban Borbándon hunyt el.²¹

¹⁹ Az egyezmény állítólagos szövegét – forrásmegjelölés nélkül – közli: *Horváth Mihály* III. 132–133. o. Ennek nyomán *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848–49-ben. Budapest, é. n. III. k. 354–355. o.; *Breit József*: Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története. Budapest, 1930.² III. k. 38–39. o. és *Gracza György*: Az 1848–49-iki magyar szabadságharc története Budapest, é. n. V. k. 457. o. Ez a szöveg azonban – ha egyáltalán hiteles – még az 1849. május 2-i pozsonyi találkozón keletkezett, amelyen Ludwig Welden tábornagy, fővezéren kívül jelen volt Felix Schwarzenberg miniszterelnök, Cordon hadügyminiszter és Berg altábornagy és az orosz összekötő. A végleges egyezményben már csak azért sem lehetett szó minden lengyel kiszolgáltatásáról, mert Schwarzenberg június 14-én arra utasította Hammerstein-Ecquord tábornagyot, a galíciai főhadparancsnokot, hogy az oroszok kérésére szolgáltassa ki nekik az orosz és lengyel alattvalókat. A szövegben korábban „orosz–lengyel menekültek” (russisch–polsische Flüchtlinge) szerepeltek, amiből egyértelmű, hogy az orosz fennhatóság alatti lengyel területek menekültjeiről van szó. Közli: *Andics* 1961. 408–409. o.

²⁰ Lásd erre pl. Antoni Piotrowski ezredes esetét, akit a szabadságharcot követően Galíciában fogtak el, s mint orosz alattvalót, átadták az oroszoknak. *Kovács István*: „...mindvégig veletek voltunk”. Lengyelek a magyar szabadságharcban. Budapest, 1998. 221–222. o.; *Kovács István*: A lengyel légió lexikona, 1848–1849. Az 1848–1849. évi magyar forradalom és szabadságharc lengyel résztvevőinek életrajzai. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 10.) Budapest, 2007. 401–402. o.

²¹ *Rosonczy Ildikó*: Egy honvédtiszt oroszországi fogságának története 1849-ből. HK 126. (2013) 1. sz. 149–166. o.

Az oroszok csupán annyiban tértek el ettől az egyezménytől, hogy – főleg a magyarországi hadszíntéren – 1849 augusztusában nem őrizték kellő gondossággal a hadifoglyokat, s így azok százas, sőt ezres nagyságrendben szöktek meg a fogságból.²²

Az oroszok – tudomásunk szerint – egyetlen egyszer próbálkoztak meg az egyezmény „kreatív” értelmezésével – de akkor sem a magyarokkal szemben. A Galíciába bevonuló orosz csapatok 1849. június 19-én elfogták és orosz területre hurcolták Józef Zaluski grófot, aki az orosz fennhatóság alatti Lengyel Királyság szülöttként és I. Miklós hadsegédként 1830–1831-ben részt vett a lengyel szabadságharcban, majd Galíciába menekült és ott települt le. Az orosz fél arra hivatkozott, hogy Zaluski orosz alattvaló. Az osztrák kormány azonban nem fogadta el ezt az érvelést, és követelte Zaluski szabadon bocsátását, mondván, hogy a gróf 1831 óta osztrák alattvaló. (Zaluski egyébként a korábban Ausztriához tartozó nyugat-galíciai Ojcówban született, s a bécsi Theresianumban végezte tanulmányait.)²³

S noha az osztrák fél láthatólag igen hálás volt a magyar szabadságharcnak véget vető, 200 000 főnyi orosz hadseregért a cárnak, s azt gondolhatnánk, hogy ennek fejében szívesen lemondtak volna egy (korábban a cár ellen lázadó) lengyel alattvalójukról, nem ez volt a helyzet. Az osztrák kormány következetesen ragaszkodott Zaluski „visszaadásához”, s azt röviddel a magyarországi hadjárat lezárása után el is érte.²⁴ Az osztrák fél csak arra volt hajlandó, hogy orosz követelésre eltávolította Galíciából Zaluskit, s Meranban jelölt ki számára kényszerlakhelyet.²⁵

Megjegyzendő, hogy a szibériai deportálással történő ijesztgetést a magyar fél is használta, éppen az ország harcokészségének erősítése végett. Kossuth és a kormány 1849. június 27-én a nemzethez intézett kiáltványában így fogalmazott: „Akarjátok-e, hogy a lakosság egy része a távoli Szibériába vagy a zsarnokok külháborújába elhurcoltassék, más része járomba görnyedjen a muszka kancsuka alatt? Ha nem, védjétek magatokat!”²⁶

Bem pedig az 1849. július 10-én Marosvásárhelyen a székeleyekhez intézett kiáltványában a következőket írta:

„Első kötelességemnek tartom nektek nyíltan megmondani mi várand reátok, ha le hagyjátok magatokat győzetni.

A muszka cár bír Ázsiában határtalan pusztaságokat, hol szinte szünetlen tél uralkodik; s melyekbe az ember növényeknek, annál kevésbé lakosoknak, nyomára sem talál. Ezen Szibériának nevezett tartományban gazdag arany- s ezüstbányák vannak, de nincsenek elég emberek, hogy ezen nemes érceket napvilágra hozzák. A zsarnok orosz kormány tehát a hadi foglyokat, valamint a legyőzött tartományokból az erős s ép embereket Szibériába küldi, a bányákba. De mivel az ottani munka felette terhes és az egészségre nézve igen ártalmas, a legerősebb s legegészségesebb emberek is egy pár évig alig állhatják ki. Annál fogva az elhaltak mindég új s számos emberszállítmányokkal pótoltnak.

Reátok is ezen sors vár, székeleyek, ha a muszka berontását vissza nem veritek.

²² Legalábbis Haynau emiatt panaszkodott 1849. augusztus 24-én Karl Schönhals altábornagynak, és augusztus 25-én Joseph Radetzky tábornagynak. Magyar fordításban közli: *Katona* é. n. 330–332., 334–335. o.

²³ Lásd erre az 1849. július 10-i minisztertanács határozatát, közli: *Kletečka* 2002. 482. o.

²⁴ HHStA, Wien. PA MA Karton 27. Russland. 1849. Varia. No. 13. Akten betreffend den Grafen Joseph Zaluski. Dessen Auslieferung an Russland, – und Wiederauslieferung an Osterreich.

²⁵ *Kletečka* 2002. 652. o.

²⁶ Közli: KLÖM XV. 602–606. o., az idézet a 604. oldalon.

Bárki egyszer a muszka fogságába esik, az soha életben, sem anyját, sem nőjét, sem gyermekeit nem fogja többé meglátni; – azt több hónapokig botolva kergetik, míg rendeltetés helyét eléri, melyet többé elhagyni neki nem lehet. Szibéria azon tágos sír, melybe úgyszólván az emberiséget elássák, hol a földalatti üregekbe száműzöttek, addig kéntelenek dolgozni, a legterheesebb munkát, míg csak erejük ki nem fogy.”²⁷

Ugyanezért Dániel Imre cs. kir. hadseregi biztos 1849. augusztus 16-án Kézdivásárhelyen kiadott kiáltványában hivatalosan is cáfolta, hogy „a közrend és közcsend helyreállítására idejött egyesült csász. kir. Ausztriai és csász. orosz seregek az itteni fiatal népet katonáskodásra kényszeríteni, vagy éppen Szibériába elküldeni akarnák...”²⁸

Deportálás – már 1848 előtt

Ezek után már csak az a kérdés marad: mire vonatkozik a Haynau július 1-jei kiáltványában és 2-i rendeletében említett deportálás? Az adott időszakban nem voltak olyan nemzetközi egyezmények, amelyek a hadifoglyokkal való bánásmódot szabályozták volna. Az első ilyen nemzetközi egyezményt csak 1864-ben, tehát 15 évvel a szabadságharc után kötötték meg. Volt ugyan egyfajta nemzetközi szokásjog, de miután a magyarokat sem az osztrák, sem az orosz fél nem ismerte el „szabályos” hadviselő félként (ti. lázadóknak tekintették őket), ezt a szokásjogot csak nem kötelező jelleggel alkalmazták. Haynauknak tehát aligha lehettek aggályai a deportálással kapcsolatban.

S már csak azért sem voltak, mert a deportálás vagy transzportáció intézményét 1848–49 előtt is ismerték a Habsburg-birodalomban. Az észak-itáliai „rendzavaróknak” éppen Magyarországra történő deportálását 1830-ban javasolta Rainer itáliai alkirály, s 1831. február 18-án rendelte el I. Ferenc császár és király. 1831–1847 között *bírói ítélet nélkül*, összesen kilenc szállítmányban 854 főt szállítottak Magyarországra, 1848 márciusában a szegedi erődben összesen 403 deportáltat őriztek. Az ő szabadon bocsátásukat a magyar rendi országgyűlés ellenzéki követői többször is követelték, sikertelenül; végül Kossuth Lajos teljhatalmú országos biztos 1848. október 5-én rendelte el a még Szegeden lévő 389 fő szabadon bocsátását.²⁹

Mi történhetett tehát? Miután az orosz–osztrák tárgyalásokon a szibériai–kamcsatkai deportálás felvetése „nem ment át”, az osztrák hatóságok megmaradtak a bevált formulánál, a birodalmon belüli deportálásnál. Hozzáteendő, hogy a Haynau-féle okmányok alapján magyar hadifoglyok titokban történő elhurcolását semmi esetre sem lehetne bizonyítani, hiszen a deportálás mindkét okmányban mint cs. kir. hadbíróóság által kiszabadandó büntetés szerepel. Eszerint tehát minden állítólag elhurcolt magyar hadifoglyot cs. kir. haditörvényszéknek kellett volna elítélnie, márpedig semmifajta adatunk nincs arról, hogy ilyen tesületek működtek volna az orosz csapatok mellett. Ha viszont – mint ezt a „barguzinisták”

²⁷ Közli: Saját kezébe, ott, ahol... Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc Hadtörténelmi Levéltárban őrzött katonai irataiból. Szerk. *Farkas Gyöngyi*. Az iratokat válogatta, a német nyelvű iratokat fordította *Böhm Jakab*. A bevezető tanulmányt írta *Csikány Tamás*. Budapest, 1998. 185. o.; Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli *Pál-Ántal Sándor*. (Múzeumi Füzetek 19.) Székelyudvarhely, 2001. 452–454. o.

²⁸ Közli: *Andics* 1965. III. 384–386. o.

²⁹ *Urbán Aladár*: Kossuth Lajos és a szegedi olasz foglyok kiszabadítása 1848 októberében. In: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. (A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Könyvtára) Budapest, 2009. 252–266. o.

feltételezzük – az oroszok titokban vittek volna el hadifoglyokat, akkor ebből a szempontból a május 14-i és június 3-i minisztertanácsi határozatot, illetve a Haynau-féle okmányok nem szolgálhatnak a bizonyítás alapjául.

Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a cs. kir. hatóságok végül nem alkalmazták a deportálást, mint büntetést. Legalább is a két legnagyobb, a pesti és az aradi hadbíróóság anyagában nincs nyoma ilyen ítéletnek. Miután pedig I. Ferenc József 1849. augusztus 20-án a magyar hadsereg legénységi állományát kegyelemben részesítette (ami nem mentesített a besorozás alól), a honvédsereg tagjainak tömeges deportálásáról sem beszélhetünk.³⁰

Petőfi, a kollaboráns?

A barguzinisták másik fő érve I. Miklós cár 1849. június 9-i utasítása, amelyet Józsa Antal közölt Vadász Sándorral közös kötetében. Józsa szerint a foglyok elhurcolására ez a direktíva adott lehetőséget, amely még az orosz–osztrák egyezmény előtt született. Miután fontos okmányról van szó, érdemes itt is közreadni:

„A Cár őfelsége ezennel kegyeskedett megparancsolni:

1. Azon esetekben, amikor magyar tiszteket ejtenek fogságba, vagy azok önszántukból átjönnek hozzánk, abban az esetben, ha megbánást tanúsítanak, mert részt vettek a saját kormányuk elleni lázadásban, valamennyitől meg kell követelni, hogy megbánásukat bizonyítsák be azzal, hogy azonnal a magyarok ellen indulnak harcolni.

2. A megbánás bizonyítékaként szolgálhat olyan kötelezettségvállalás, hogy más tiszteket is átcsal az ellenség táborából.

3. Ezen esetekben Ő Cári Felsége megengedi fenséges [recte: felséges] nevében kinyilvánítani a kegyelmet.

4. Ha viszont az Osztrák Kormány megtagadná a kegyelem megerősítését, akkor Ő Cári Felsége kegyeskedik megengedni, hogy az ezen kegyelemben részesült magyar tiszteket magunkhoz vegyük”.³¹

Józsa szerint a direktívát nem vonták vissza, tehát a kölcsönös segítségnyújtási egyezmény után is életben maradt. Mindez értelmezés kérdése, csakhogy ez az utasítás egyértelműen az *árulókra és kollaboránsokra* vonatkozik, s nem lehet hivatkozási alap arra, mintha az oroszok több ezer hadifoglyot vittek volna ki. Ha valaki ezzel az okmánnyal véli bizonyítani Petőfi kihurcolását, az nem kevesebbet állít, mint hogy Petőfi áruló vagy kollaboráns volt.

Galícia vagy Oroszország – az Erdélyből kiszállított magyar foglyok útvonala

Tudomásunk szerint összesen két olyan magyar hadifogoly-szállítmány volt, amely a nyári hadjárat folyamán orosz kísérettel elhagyta Erdély területét. Ezek útja azonban a dokumentumok alapján jól követhető.

³⁰ Lásd erre az osztrák minisztertanács aznapi határozatát, ill. Schwarzenberg levelét Haynauhoz. Az előbbi közli: *Kletečka* 2002. 609–610. o. és *Andics* 1965. III. 390–391. o. Magyar fordításban közli őket: *Katona* é. n. 320–322. o. Egyébként itt is szerepel a külföldi alattvalók átadása szülőhazájuk hatóságainak.

³¹ *Józsa – Vadász* 2001. 121–123. o.

Az első ilyen szállítmány a brassói fellegvár védőiből állt. Őket június 23-án, a vár feladását követően Havasalföldre, Ploieşti-be küldték, s állítólag csak novemberben hozták vissza őket Erdélybe, amikor is egy részüket besorozták a cs. kir. hadseregbe.³²

Poujade bukaresti francia konzul 1849. augusztus 14-én jelentette Alexis Tocqueville külügyminiszternek, hogy az Erdélyben ejtett hadifoglyokat Havasalföldön és Moldván keresztül Csernovicba kísérik.³³ Timoni bukaresti osztrák konzul augusztus 17-én a következőket tudatta Schwarzenberg osztrák miniszterelnökkel: „Háromezer fogoly felkelőt fognak Brassóból Havasalföldön és Moldván keresztül Bukovinába szállítani.”³⁴

Augusztus 24-én Dworzak iaşi-i ügynök jelentette Schwarzenbergnek hogy „Moldván át folyamatosan szállítanak fogoly felkelőket Bukovinába. Éppen most kísérek háromezer erdélyi fogoly felkelőt Havasalföldről Moldván át – anélkül, hogy Jassit érintenék – orosz őrizet alatt Bukovinába; tegnap [azaz augusztus 23-án] Bem két segédtszjét Czernowitzba szállították, és az erdélyi határon elfogott kisebb felkelőcsapatokat folyamatosan hozzák be. Ghica kormányzó fejedelem alkalomilag közölte velem, hogy Dannenberg orosz tábornok igénylésére, miszerint a 3000 felkelőt ideiglenesen a moldvai hatóságok lássák el áthaladásuk időszakában, az osztrák hatóságok általi majdani megtérítés fejében, máris megtétettek az ehhez szükséges intézkedések; s hogy egyébként a moldvai kormányzat a költségtérítést, amely körülbelül 10 000 pengőforintra rúghat, a számára az orosz tábornok által kijelölt úton kérni fogja.”³⁵

Augusztus 28-án Poujade bukaresti francia konzul már azt jelentette Alexis Tocqueville külügyminiszternek, hogy 2500 hadifogoly és 36 család haladt át Bukaresten, akik Erdélyből jöttek, és Galíciába tartanak; a foglyok között van Batthyány Kázmér gróf is.³⁶ Ugyanezen a napon Huber galaci osztrák ügyvivő azt jelentette Schwarzenberg osztrák miniszterelnöknek, hogy a hírek szerint „a magyar nemzetiségű felkelőket – fegyvereik leadása után – hazaengedik, míg a felkelő seregben található németeket és lengyeleket hadifogolyként visszatartják, és Oroszország belsejébe viszik. A moldvai helyi hatóságok arra kaptak utasítást, hogy biztosítsanak szállást és ellátást 3000 hadifogoly számára, akiket Erdélyből Oroszországba szállítanak”. Az utóbbi jelentésnél azonban nem egyértelmű, hogy az első mondat az 1849 augusztusában oszmán fennhatóság alatti szerb és román (havasalföldi) területre menekültekre vagy az Erdélyben ejtett hadifoglyokra vonatkozik-e, ugyanis a megelőző bekezdésben az előbbiekről (azaz az augusztus folyamán dél felé kimenekültekről) van szó; s a lengyelekre és németekre vonatkozó rész alapján is inkább rájuk vonatkozatható. A dolog magyarázata az, hogy augusztus végén még fennállt a lehetőség, hogy az oszmán felségterületre menekülteket kiadják Ausztriának és Oroszországnak.³⁷

³² Herendy Vilmos: Adatok és helyreigazítások a brassói fellegvár 1849- évi ostromának leírásához. 1848–49. *Történelmi Lapok*, 3. (1894) 121. o. *Nyepokojcsickij* 1999. 179. o. szerint a foglyok száma 10 tisz és 185 legényégi állományú volt. A 178. oldalon közölt táblázat szerint július 2-én Brassóban 185 főt adtak át az osztrákoknak. Nem egyértelmű, hogy ugyanarról a szállítmányról van-e szó.

³³ Közli: *Hurmuzaki* 1916. 191. o.

³⁴ HHStA PA MA Karton 90. K. K. Agentia Bukarest. A vonatkozó részt magyar fordításban idézi *Józsa – Vadász* 2001. 111. o.

³⁵ HHStA PA MA Karton 92. Agentie Jassy. Jellemző, hogy ezt a jelentést a *Józsa – Vadász* páros kötete nem idézi.

³⁶ Közli: *Hurmuzaki* 1916. 191. o. – Batthyány Kázmér gróf ekkor már Vidinben volt.

³⁷ HHStA PA MA. Karton 91. Consulate Galatz. Csak a foglyokra vonatkozó részt idézi: *Józsa – Vadász* 2001. 111. o.

Hangsúlyoznunk kell, hogy az öt idézett diplomáciai jelentés közül egyedül Huberében szerepel a foglyoszállítmány végcéljaként Oroszország, de, mint láttuk, ez nem feltétlenül az erdélyi hadifoglyokra vonatkozik. Poujade első jelentése, Timoni és Dworzak jelentése az osztrák fenntarthatóság alatti Bukovinát jelöli meg, Poujade második jelenésében pedig nincs szó a célállomásról. De Huberében is sok a bizonytalanság, hiszen az eredetiben is a bizonytalan értesülésre vonatkozó „Es verlautet...” (úgy hírlík) olvasható. Az is figyelemre méltó, hogy a Huber által említett foglyoszállítmánynak nincs nyoma a későbbi konzuli és ügyvivői jelentésekben, holott a hadifoglyokra vonatkozó adatokat a korábbi jelentések igen részletesen közlik.

A szállítmányról az orosz és osztrák katonai források már jóval konkrétabb adatokat tartalmaznak, s ezek egybevágnak a diplomáciai jelentésekből kibontakozó képpel.

Lüders gyalogsági tábornok az augusztus 6-i nagyszében–nagycsúri ütközet után intézkedett arról, hogy az elmúlt időszakban (azaz a Fehéregyházánál/Segesvárnál és Nagyszébennél) ejtett hadifoglyokból egy legalább 2000 főnyi szállítmányt a Tömösi-szoroson keresztül Havasalföldre, Ploieștibe küld, ahol Pjotr Andrejevics Dannenberg altábornagy, a moldvai és havasalföldi orosz megszálló erők parancsnoka veszi át őket, s továbbkíséreti Havasalföldön és Moldván át a bukovinai Csernovicba.³⁸ (A Segesvárnál, Szerdahelynél és Nagyszében–Nagycsúrnél ejtett foglyok teljes száma 2554 fő volt.³⁹) Ugyanakkor a foglyok egy részét hátrahagyták Nagyszébenben, s csak augusztus közepén szállították át Vöröstoronyra, majd onnan vissza Nagyszébenbe.⁴⁰

Augusztus 16-án Pjotr Andrejevics Dannenberg altábornagy, a moldvai és havasalföldi orosz megszálló erők parancsnoka közölte Karl Fischer See vezérőrnaggyal, a bukovinai cs. kir. dandár parancsnokával, hogy Lüders gyalogsági tábornok július 28-án (azaz augusztus 9-én) arról értesítette őt, miszerint egy kb. 3000 főnyi magyar hadifogoly-szállítmányt küld Erdélyből a fejedelemségeken át Galícia felé. A szállítmány Brassónál (azaz a Tömösi-szorosnál) lépte át a határt, s az egy zászlóalj gyalogságból és 50 kozákból álló kíséret Gherzáig, Moldva határáig kíséri őket, ahová körülbelül szeptember 20-án érnek. Dannenberg kérte Fischert, tegye meg az intézkedéseket a foglyok átvételére.⁴¹

Fischer ezt augusztus 26-án jelentette a galíciai főhadparancsnokságnak, azzal, hogy miután alig van a szolgálat ellátására elegendő katonája, s a foglyok nem a magukat (önként) megadó, hanem a Segesvárnál és másutt fogságba esettek közé tartoznak,⁴² a főhadparancsnokság küldjön számára elegendő számú gyalogságot és lovasságot a foglyok kísérésére. Emellett utasítást kért, hogy a foglyokat – ahogy az eddig érkezetteket – beavatva és felruházva a magyar gyalogezredek kiegészítésére Bécsbe küldje-e, avagy

³⁸ *Nyepkojsickij* 1999. 133. o.

³⁹ Uo. 179. o.

⁴⁰ A régi Erdély. Bisztray Károly negyvennyolcas honvédtiszt emlékirata. S. a. r. és bev. *Bisztray Gyula*. Budapest, é. n. 369–376. o.

⁴¹ Eredeti tisztázat. 985/p. [No. 175.] „Praesent Czernowitz am 25. August 1849. D. Bro. 4378. Fischer”. KA AFA Karton 3288. Akten des Generalkommando Lemberg. – Lüders eredetileg kétezer főt jelentett Paszkevicznek. A jelentést – dátum nélkül – idézi Alekszandr Gerskovics: Petőfi halhatatlansága. (Egy legenda nyomában). (In:) Az én Petőfim. (Cikkek és tanulmányok). Budapest, 1979. 53–54. o. Szintén 2000 főt ír *Nyepkojsickij* 1999. 133. o. – A szállítmányhoz hozzácsapták a Fogarasnál ejtett, ekkor már osztrák őrizet alatt álló foglyok (412 fő) egy részét is. Kelemen György visszaemlékezése. In: A Barcaság 1848–1849-ben. Szerk. *Hochbauer Gyula*. 1998. 63–64. o.; *Nyepkojsickij* 1999. 179. o.

⁴² A létszám alapján az augusztus 6-ig ejtett foglyok voltak ott a szállítmányban, a betegen és sebesülten hátramaradtak nélkül. *Nyepkojsickij* 1999. 179. o.

hova és milyen módon küldje, valamint mit tegyen a honvédtisztekkel és az alkalmatlannokkal.⁴³

A főhadparancsnokság mindezt augusztus 28-án jelentette a cs. kir. hadügyminisztériumnak, Fischerrel pedig közölte, hogy amint a hadügyminisztériumtól a kért utasítások megérkeznek, közölni fogja vele a teendőket.⁴⁴ A hadügyminisztérium szeptember 2-án küldte meg az utasításokat, azzal, hogy a 3000 hadifoglyot, valamint az esetleg később még érkezőket 3-400 fős csoportokban kíséret mellett Morvaországba kell szállítani, ahol be fogják őket osztani a cs. kir. hadsereg egységeibe. A nem osztrák alattvalókat – kivéve a magyar hadseregben törzstisztként és tábornokként szolgáltakat – kíséret mellett hazájukba kell küldeni. Akiknek átadása akadályokba ütközik, azokat be kell osztani a büntetőszázadokba.⁴⁵

A galíciai cs. kir. hatóságoknak azonban végül mégsem kellett foglalkozniuk az ügygel, mert Fischer vezérőrnagy szeptember 20-án jelentette, hogy Moller altábornagy, a 14. orosz gyaloghadosztály parancsnoka szeptember 14-én közölte vele: az említett 3000 hadifoglyot nem Moldván át Galíciába, hanem a közben kötött megállapodás szerint Erdélybe és pedig Brassóba kísérik.⁴⁶ A foglyokat tehát nem kísérték sem Bukovinába, sem Szibériába, hanem a Tömösi-szoroson keresztül tértek vissza Erdélybe, s augusztus 31-én itt adták át az osztrákoknak.⁴⁷ Azaz, ezek a hadifoglyok sem léptek orosz területre.

Mit mondanak (vagy nem mondanak) az iratok?

Az 1849. évi orosz intervencióra vonatkozó osztrák iratanyag nagy része a bécsi Hadi-levéltárban (Kriegsarchiv), illetve a Házi, Udvari és Állami Levéltárban (Haus-, Hof-, und Staatsarchiv) található. Az előbbi, mint a nevéből is látszik, a Habsburg-monarchia hadtörténeti jellegű forrásanyagát (pontosabban, annak nagyobb részét) őrzi, az utóbbiban pedig – sok más iratanyag mellett – a külügyi és központi kormányzati iratok találhatóak, többek között 1848–1849-ből is. Ha tehát magyar hadifoglyok kerültek volna ki az orosz birodalom területére, annak e levéltárak anyagában valamilyen nyoma maradt volna. Az orosz hadoszlopok mellé ugyanis a cs. kir. hadügyminisztérium osztrák összekötő tiszteket rendelt ki, akik legalább hetente, de időnként sűrűbben jelentettek a hadügyminisztériumnak, Felix Schwarzenberg miniszterelnöknek, illetve Julius Haynau fővezérnek. A két román fejedelemség területén pedig osztrák diplomáciai képviseltek működtek, amelyek egyik fő feladata éppen az erdélyi hadszíntérről érkező hírek begyűjtése és továbbítása volt.

Az oroszoknak – ha esetleg akartak volna – Erdélyből valóban lett volna esélyük magyar hadifoglyok kihurcolására, hiszen az Erdéllyel határos, az Oszmán Birodalomhoz tartozó Moldvában és Havasalföldön 1848 nyara óta orosz megszálló csapatok állomásoztak. Erdély volt az egyetlen olyan területe Magyarországnak, ahol lényegében megvalósult az „egyenjogú” orosz–osztrák katonai együttműködés, hiszen mind a Lüders gyalogsági tá-

⁴³ Eredeti tisztázat. Uo. [No. 4378.]

⁴⁴ Fogalmazvány. No. 985/p.

⁴⁵ Gyulay Ferenc – galíciai főhadparancsnokság. Eredeti tisztázat. 1023/p. [6794-6950-6961/M.K.R.] KA AFA Karton 3288. Akten des Generalkommando Lemberg.

⁴⁶ Eredeti tisztázat. 1038p. [No. 4319.] AFA Karton 3288. Akten des Generalkommando Lemberg.

⁴⁷ *Nyepokojesickij* 1999. 178. o. Eszerint a szállítmány 22 tisztből és 2043 legénységi állományúból állt.

bornok vezette V. orosz hadtest, mind az Eduard Clam-Gallas altábornagy vezette cs. kir. hadtest részt vett a hadműveletekben, s egyik sem került a másik alárendeltségébe.

Jómagam végignéztam az erdélyi cs. kir. hadtest teljes iratanyagát, de bizony, nyomát sem leltem egyetlen magyar hadifogoly kihurcolásának sem.⁴⁸ Pedig, ha lett volna ilyen, arról az orosz csapatok mellé kirendelt összekötő tisztek nyilván jelentettek volna, hiszen többek között azért rendelték ki őket, hogy az osztrák kormányzat minden fontos eseményről tájékoztassák. Átnéztem a cs. kir. főszereg teljes 1848–1849-es iratanyagát, hiszen az összekötőktől, illetve Clam-Gallastól ide is futottak be jelentések; ezekben sincs nyoma kihurcolt hadifoglyoknak.⁴⁹

Végignéztam a lengbergi (galíciai) főhadparancsokság 1849–1850. évi iratait (ekkorajtá ide tartozott Bukovina is); itt sincsen semmilyen forrás magyar hadifoglyok Oroszországba hurcolásáról.⁵⁰ Megtalálható az 1850-es években az erdélyi orosz intervenció költségeivel és egyéb anyagi vonatkozásaival kapcsolatban lezajlott orosz–osztrák bizottsági tárgyalások jegyzőkönyvi anyaga is, ebben sincs szó kihurcolt magyar hadifoglyokról, pedig ekkortájt a krími háborúban tanúsított rosszindulatú osztrák semlegesség miatt igencsak feszült volt a két állam viszonya.⁵¹

Átnéztem a cs. kir. hadügyminisztérium 1849-es elnöki iratait,⁵² ott sincs erre utaló nyom, akárcsak az Őfelsége katonai irodája 1849–1850. évi iratai között sem.⁵³ Megnéztem a Lüders tábornok hadosztalánál összekötő tisztként szolgáló August Heydte őrnagy két helyen őrzött hagyatékát, semmi nyom.⁵⁴

A Haus-, Hof-, und Staatsarchivban átnéztem az 1849 végéig terjedő minisztertanácsi jegyzőkönyvi anyagot, a minisztertanács irattárát, Felix Schwarzenberg miniszterelnök hagyatékát,⁵⁵ a külügyminisztérium anyagából a moldvai és havasalföldi kirendeltségek (Bukarest, Galac/Galaț, Jászvásár/Iași) anyagát,⁵⁶ az 1849. évi, négydoboznyi (Karton 26–29) oroszországi diplomáciai iratanyagot, közte azt a két dobozt, amely kimondottan az orosz intervencióval foglalkozik.⁵⁷

Na már most, ha ekkora iratanyagban nincs nyoma annak, hogy akár egyetlen magyar hadifogoly is orosz területre került volna, akkor

1. vagy csupa alkalmatlan diplomata, hírszerző, tisztviselő és összekötő tiszt szolgált ezen a területen,
2. vagy megsemmisítették a vonatkozó iratokat,
3. vagy – s ez a legvalószínűbb – nem volt ilyen eset.

⁴⁸ KA AFA 1918-1925. Armeekorps in Siebenbürgen unter Puchner, Clam-Gallas und Gedeon. 1848. V. – 1849. XIII.

⁴⁹ KA AFA Karton 1834-1844. Hauptarmee unter Haynau 1849. VI-XIII.; Karton 1845-1855. Hauptarmee, Detailakten.

⁵⁰ KA AFA Karton 3287-3288. Generalkommando Lemberg, 1848–1850.

⁵¹ KA AFA Karton 1926-1927. Commission Verhandlungsprotokolle.

⁵² KA Kriegsministerium, Präsidiale.

⁵³ KA Militärkanzlei Seiner Majestät.

⁵⁴ KA Nachlässe, B/639. Nachlaß Heydte; Hofkriegsrat-Akten, Varia. 3. doboz.

⁵⁵ HHStA, Ministerratsprotokolle 1849.; Ministerrats-Akten 1849; PA MA Nachlaß Schwarzenberg.

⁵⁶ Uo. PA MA Karton 90. Consulate. K. K. Agentie Bukarest; Karton 91. Galatz; Karton 92. Agentie Jassy.

⁵⁷ Uo. PA MA X. Russland. Karton 26. Berichte. Karton 27. Weisungen, Varia. Karton 28-29. Russische Intervention in Ungarn 1849. 1-2. Teil.

BIBLIOGRÁFIA ÉS RÖVIDÍTÉSEK

- AFA
Andics 1961.
Andics 1965. III.
- HHStA
 HK
Hurmuzaki 1916.
Józsa – Vadász 2001.
- KA
Katona é. n.
Kletečka 2002.
- KLÖM XV.
- MA
Nyepokjcsickij 1999.
- PA
Urbán 2010.
- KA Alte Feldakten
Andics Erzsébet: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Budapest, 1961.
Andics Erzsébet: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben. III. k. Budapest, 1965.
 Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien
 Hadtörténelmi Közlemények
Eudoxiu Hurmuzaki: Documente privitoare la istoria românilor 1847–1851. XVIII. k. București, 1916.
 Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Szerk. *Vadász Sándor.* A bevezető tanulmányokat írta *Vadász Sándor* és *Józsa Antal.* Budapest, 2001.
 Kriegsarchiv, Wien
 Az aradi vértanúk. Szerk. *Katona Tamás.* Budapest, é. n. 4.
 Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867. II. Abteilung. Das Ministerium Schwarzenberg. Band 1. 5. Dezember 1848 – 7. Jänner 1850. Bearbeitet und eingeleitet von *Thomas Kletečka.* Wien, 2002.
 Kossuth Lajos összes munkái. XV. k. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai. S. a. r. *Barta István.* (Magyarország Újabbkori Történetének Forrásai) Budapest, 1955.
 Ministerium des Äusseren.
Artur Adamovics Nyepokjcsickij: Az erdélyi hadjárat orosz szemmel 1849. Ford. és s. a. r. *Rosonczy Ildikó.* Budapest, 1999.
 Politisches Archiv
Urbán Aladár: Hadifoglyok Magyarországon 1848 utolsó negyedében. HK 123. (2010) 3. sz. 487–519. o.